

Byhistorisk forskning i Tyskland

Temaer og problemer

Ortwin Pelc

Fortid og Nutid december 1993, hefte 4, s. 255–261.

I dette indlæg fra SLAs byhistoriske seminar i oktober 1992 (se Henrik Fangels referat i dette nummer af *Fortid og Nutid*, s. 000–000) giver Ortwin Pelc et kort rids af den tyske byhistoriske traditions udvikling, især siden 2. Verdenskrig. Bl.a. under påvirkning fra England, USA og Frankrig er der sket en forskydning fra rets- og institutionshistorie over mod forskellige former for strukturhistorie. En række institutioner og forskningscentre sikrer fortsat fremdrift i forskningen, om end tiden fra det 16. til det 18. århundrede endnu synes noget forsømt. Sluttelig skildres den østtyske, byhistoriske forsknings omstillingsproblemer i kølvandet på genforeningen. Oversættelse fra tysk: Henrik Fangel.

Ortwin Pelc, født 1953 i Hamburg, historiker, har beskæftiget sig med slesvig-holstenske byers historie, bl.a. Itzehoe og Lübeck. Vicemuseumsdirektør ved det kulturhistoriske museum i Rostock siden 1992.

I de moderne industrisamfund er byen det foretrukne sted at leve. I Tyskland lever f.eks. 84% af befolkningen i byer. Byer har eksisteret i Tyskland i næsten 2000 år, og i andre lande endnu længere. Udforskningen af byernes og bylivets historie udgør derfor et vigtigt område i den historiske forskning.

I Tyskland har den byhistoriske forskning lange rødder, der når tilbage til begyndelsen af det 19. århundrede, men den har siden da været underkastet mange ændringer.

I det følgende gives en oversigt over de sidste tyve års byhistoriske forskning i den tidligere tyske Forbundsrepublik og – som en ekskurs – i den tidligere Tyske Demokratiske Republik (DDR). Institutioner og projekter samt forskningens temaer og tendenser vil blive omtalt.

Nye synsmåder – nye forskningsinstitutioner

Når historikere ved tyske læreanstalter overhovedet beskæftigede sig med by-

historie, var det indtil 1950'erne hovedsagelig i forbindelse med middelalderstudier og frem for alt retshistoriske emner. Der fandtes naturligvis undtagelser, og især inden for andre videnskaber, f.eks. de økonomiske videnskaber, sociologi, geografi og kunsthistorie, blev enkeltaspekter af byernes historie undersøgt.

I den del af den byhistoriske forskning, der vedrørte middelalderen, vendte man sig i 1950'erne efterhånden mere og mere i retning af økonomiske og kulturhistoriske temaer samt spørgsmålet om borgerskabets opståen, mens især de historikere, der beskæftigede sig med den nyere tid, blev hængende ved den traditionelle politiske begivenheds- og idehistorie.

I begyndelsen af 1950'erne foreslog Werner Conze som en ny historisk betragtningsmåde begrebet "strukturhistorie". I stedet for enkeltpersoners handlemåder og individuelle ytringsformer skulle generelle tilstande og processer samt kollektive fænomener træde i forgrunden.¹ Han krævede mere kvantificerende, typologiserende og

sammenlignende metoder og samarbejde med samfundsvidenskaberne. Den byhistoriske forskning anså Conze for at være særlig givtig for strukturhistoriske undersøgelser, fordi byen i sin historiske udvikling udgjorde en overskuelig og afgrænset enhed. Tilmed rummede den i sig mange af de problemstillinger, der knytter sig til strukturelle forandringer.

Denne synsmåde blev omkring 1960 taget op i samfundsvidenskabelige og økonomiske studier vedrørende det største samlede byområde i Forbundsrepublikken, nemlig Ruhrområdet. Her spillede frem for alt industrialiseringsprocessen i det 19. århundrede en rolle. I den byhistoriske forskning blev der nu også i forstærket grad inddraget temaer, der allerede var blevet formuleret i 1920'erne, som f.eks. udviklingen af byernes selvstændige forvaltning samt spørgsmålet om byudviklingens mentale følger.

Et generationsskifte blandt historikere førte i 1960'erne til, at et voksende antal yngre forskere gav sig i kast med økonomiske, samfundsvidenskabelige og strukturhistoriske problemstillinger. Dette medførte efterhånden en afstandtagen fra den traditionelle historiske metode, ledsaget af krav om en historisk forskning, der i højere grad havde en teori som grundlag og byggede på generelle forklaringsmodeller. Disse forandringer inden for den historiske videnskab satte sig først spor i den byhistoriske forskning i 1970'erne.

Fra ca. 1970 kan der konstateres en kraftig vækst i den byhistoriske forskning i Forbundsrepublikken. Dette skyldes bl.a. den udbygning og nyoprettelse af læreanstalter, som da satte ind. Der blev ansat talrige yngre professorer, som drev samfundsvidenskabelig og strukturhistorisk forskning. De bidrog også til, at by- og lokalhistorie fik et opsving, idet disse områder – som nævnt – var særligt velegnede til de problemstillinger, som var formuleret

her. Dette havde igen til følge, at der blev udarbejdet adskillige speciale- og doktorafhandlinger med byhistoriske temaer. Men også organisatorisk styrkedes den byhistoriske forskning fra omkring 1970. I dette år var der for første gang en selvstændig sektion for byhistorie på *Historikerdagen* – de vesttyske historikers største, faste kongres.

Det var også i 1970, at "Institut for sammenlignende byhistorie" (*Institut für vergleichende Städtegeschichte*) blev grundlagt ved universitetet i Münster. Det har til opgave at udføre grundlæggende forskning inden for mellemeuropæisk byhistorie, især fra det 16. til det 19. århundrede, men dog også med inddragelse af middelalderen. Det har siden da været den mest betydningsfulde institution i Tyskland, der driver byhistorisk forskning. Denne forskning har fire tyngdepunkter:

- 1) Udarbejdelse af leksikonartikler og bibliografier – regelmæssigt udgives omfangsrige anmeldelser af byhistoriske udgivelser i *Blätter für Deutsche Landesgeschichte*.²
- 2) Udgivelse af kilder.
- 3) Atlasudgivelser,³ hvor der i *Deutsche Städteatlas* skal udgives et udvalg på 70 byer, mens *Westfälische Städteatlas* skal omfatte alle ca. 200 westfalske byer.⁴ Heraf er hidtil udkommet henholdsvis 45 og 40 mapper. Disse mapper indeholder alle, i samme målestok, de ældste matrikelkort – for det meste fra begyndelsen af det 19. århundrede – samt yderligere kort, på grundlag af hvilke byernes udvikling siden middelalderen kan følges. Også rumlige, juridiske, økonomiske og sociale forandringer skal kunne aflæses, ligesom der findes en kort, kommenterende tekst.
- 4) Udgivelse af en skriftrække, hvor der siden 1976 er udkommet over 30 bind.

Herudover arrangerer instituttet hvert år seminarer o. lign. om byhistorie.

Inden for instituttets rammer gennemførtes fra 1976 til 1986 forskningsprojektet *Sammenlignende byhistorisk forskning*, finansieret af *Deutsche Forschungsgemeinschaft*. Her beskæftigede ca. 60 historikere, geografer, kirke-, kunst- og bygningshistorikere samt etnologer sig med tre store delprojekter. I det første var selve den fysiske by genstand for undersøgelse, dvs. byens topografiske udvikling og bebyggelse, bl.a. på grundlag af ældre afbildninger. Det andet projekt drejede sig om temaerne centralitet, byfunktioner og social struktur, dvs. de strukturforandringer inden for alle områder af byens liv, som skyldes den moderne urbanisering. Det tredje projekt behandlede kirken og de sociale forandringer i byerne i nyere tids begyndelse. Det overordnede mål for disse sammenlignende undersøgelser var at skaffe viden om almene karakteristika og variationer i byernes liv i Mellemeuropa. Det er ikke muligt her at komme nærmere ind på de mangfoldige problemstillinger i disse projekter og de talrige udgivelser; de er sammenfattet i en bibliografi.⁵

Foruden instituttet i Münster findes der også andre organisationer, der først og fremmest udgiver værker om byhistorie. I *Deutsche Institut für Urbanistik* i Berlin udkommer siden 1970 to gange om året *Informationen zur modernen Stadtgeschichte*. Siden 1977 findes sammenslutningen *Die alte Stadt*, som dog allerede blev grundlagt i 1960, men under et andet navn.⁶ Også den udgiver to gange om året et tidsskrift, *Die alte Stadt*, der i undertitlen kaldes *Zeitschrift für Stadtgeschichte, Stadtsoziologie und Denkmalpflege*. Som allerede titlen antyder, drejer det sig i denne sammenslutning, som mange byer er medlem af, ikke kun om forskning i byhistorie, men også om sanering af de gamle bydele og bevaring af byernes historiske sammenhænge. Dette kommer især til udtryk på sammenslutningens årlige møder.

Ud over disse institutioner findes der også organisationer, som begrænser sig til en bestemt region, som f.eks. *Arbeitskreis für südwestdeutsche Stadtgeschichtsforschung*, der blev grundlagt i 1960 og oprindeligt koncentrerede sig om middelalderen. *Hansische Geschichtsverein*, der allerede blev grundlagt i 1870, beskæftiger sig på sine årsmøder og i sit tidsskrift først og fremmest med udforskningen af hansaen, men dertil hører også den generelle byhistorie i Nordsø- og Østersø-området. Det turde være unødvendigt at nævne, at der ved siden af disse overregionale foreninger i enhver større by – og efterhånden også i de mindre – findes en historisk forening eller en hjemstavnsforening, der som mål har sat sig udforskningen af den pågældende bys historie og tillige udgiver et tidsskrift.

Socialhistorie og dagliglivshistorie

Efter dette overblik over de institutioner, der driver byhistorisk forskning i Tyskland, vender vi os til de temaer og hovedpunkter, som har præget denne forskning i de seneste år.⁷ På baggrund af de sociale, økonomiske og politiske rammer har man undersøgt problemer omkring byernes selvstyre og omkring politiske partiers og sociale gruppers indflydelse på byernes liv. Alt i alt kan det fastslås, at udforskningen af de politiske partiers historie og af arbejderbevægelsen siden 1960'erne har givet den byhistoriske forskning talrige impulser.

På den samme baggrund er også spørgsmålet om udviklingen i byens bebyggelse, infrastruktur og byplanpolitik blevet undersøgt. Især den historisk orienterede geografi interesserede sig for by-opland sammenhænge; her blev teorien om "centralsteder" (*zentrale Orte*) inddraget. I de undersøgelser af urbanisering og industrialisering, som i forstærket grad blev gennemført, spillede frem for alt de demografiske faktorer

ind ved siden af de økonomiske. Til disse faktorer hørte også bybefolkningens rumlige og sociale mobilitet. I forbindelse med undersøgelserne af byernes befolkningsmæssige udvikling har man kunnet anvende nye metoder, idet elektronisk databearbejdning har muliggjort indsamling og udnyttelse af store datamængder.

De hidtil nævnte temaer var stærkt påvirket af sociologiske problemstillinger, f.eks. vedrørende sociale forandringer i bysamfundet, konflikter og konfliktløsning. Teorierne om modernisering ansprede her til nye måder at tænke på.

Når man betragter de perioder, inden for hvilke den nyere byhistoriske forskning har sit tyngdepunkt, er det på den ene side påfaldende, at interessen for samtidshistorie er forstærket. Denne interesse fremmes også af den mere intensive udforskning på lokalt plan af nazismens forhistorie og herredømme.⁸ Forbavsende er imidlertid også den betydelige plads, som forskningen i den middelalderlige by på ny indtager. På dette område er der inden for de seneste år udkommet adskillige omfangsrige undersøgelser. Derimod har forskningen i tiden fra det 16. til det 18. århundrede hidtil været mindre intensiv.⁹

De nye impulser, der vel har haft størst indflydelse på den byhistoriske forskning i Forbundsrepublikken siden 1970'erne, kom imidlertid fra England, USA og Frankrig. Man tog ideerne om *New Urban History* op og tilpassede dem, og herigennem voksede den såkaldte "dagliglivshistorie" – en slags socialhistorie fra neden – mere og mere i betydning.¹⁰ Herigennem blev folks bolig-, sundheds- og indkomstforhold, deres fritidsinteresser, vælgeradfærd og protestholdninger undersøgt. Det drejer sig om menneskers adfærdsmønstre, om deres konkrete erfaringer i bymiljøet, om indlæringsprocesser og vær-

dier, om byernes sociale konflikter og helt særlige miljø.

I Forbundsrepublikken foregår der i de senere år en bredt anlagt diskussion om disse forskningstemaer. Den når langt ud over den etablerede historiske videnskabs rækker, der netop blev opskræmt af talrige amatørhistorikers forskningsaktiviteter. Amatørerne gav sig i kast med at undersøge historien i det miljø, de levede i, og med "almindelige menneskers" historie, og de grundlagde deres egne foreninger og bydelsarkiver. De inddrog de kilder, som de professionelle historikere og arkiver hidtil havde forsømt at tage vare på, f.eks. privatpersoners efterladte papirer og mundtlige beretninger (*Oral History*). I mange byer blev der indrettet historieværksteder, hvor de, der tog del i den nye bevægelse, organiserede sig, forbedrede udstillinger om industrikultur og dagligliv, foranstaltede alternative byvandring og gik aktivt ind i arbejdet for bevarelse af bygninger og lignende. I 1983 fandt disse historieværksteder endog sammen i en forening, der omfatter hele Forbundsrepublikken, og som siden da har udgivet sit eget tidskrift.¹¹

Der er ikke kun samfundsmæssige årsager til, at denne nye bevægelse er vokset frem. I denne proces afspejler sig også den akademiske historievidenskabs begrænsninger. De strukturhistoriske tilgangsvinkler inden for den nyere økonomiske historie og socialhistorie har bevirket, at et omfattende område af historien er blevet forsømt: Enkeltindividets dagliglivserfaring. Den nye bevægelse inden for historiefaget har samtidig den fordel, at den har skabt uro og bevægelse i forskningen og har bragt nye temaer og metoder på banen. For den drejer det sig også om en ny historisk bevidsthed og om en formidling heraf gennem et stærkere engagement hos de implicerede.

Byhistorien i DDR

Et kort blik på udviklingen i den byhistoriske forskning i Den tyske demokratiske Republik (DDR) viser, at regional- og byhistorisk forskning indtil slutningen af 1950'erne næppe spillede nogen rolle i DDR. Talrige gamle, historiske foreninger var ikke blevet genoplivet efter 1945, og lokale tidsskrifter var gået ind. Den marxistisk-leninistiske historievidenskab bestræbte sig først og fremmest på at give sin egen vurdering af de historiske forløb i modsætning til den borgerlige historievidenskab. Ganske vist diskuterede man den regionalhistoriske forsknings opgaver i forbindelse med formuleringen af et nationalt historiesyn i DDR.¹² De første impulser til byhistoriske undersøgelser kom i midten af 1950'erne, da arbejdet med udforskningen af den lokale arbejderbevægelse nød fremme. I 1955 kom en anordning om fremstilling af by- og sognehistorier (*Ortschroniken*). I den skriftrække af sådanne værker, der er udgivet siden 1957, findes også adskillige byhistorier.¹³

Et nybrud var grundlæggelsen af *Arbeitsgemeinschaft Heimat- und Landesgeschichte* inden for *Deutsche Historikergesellschaft* i 1961. Denne sammenlutning skulle koordinere den spredte lokalhistoriske forskning og udarbejde et koncept for en regionalhistorie. I 1965 startede *Jahrbuch für Regionalgeschichte*, men en kvalitativ og kvantitativ udvidelse af den byhistoriske forskning kom først i løbet af 1970'erne. Dels udstak Tysklands Socialistiske Enhedsparti (SED) retningslinjer for udforskningen af den lokale arbejderbevægelse og for virksomhedshistorie, dels blev der i 1974 oprettet en faglig kommission for byhistorie under *Deutsche Historikergesellschaft*. I 1979 fulgte et *Gesellschaft für Heimatgeschichte* inden for

Kulturbund der DDR, hvor også amatørhistorikere – især fra sogne- og landsbyhistorier (*Ortschroniken*) – er med, og i 1981 et *Forschungsstelle für Regionalgeschichte*, hvor hovedområdet er byhistorie, under *Akademie der Wissenschaften der DDR*.

Alle disse institutioner havde som opgave gennem deres arbejde inden for et socialistisk historiesyn at virke identitets- og bevidsthedsskabende. En traditionsforståelse, der var i overensstemmelse med SED-staten, og et opgør med klassefjenden skulle fremmes.

Disse retningslinjer blev ganske vist fulgt i de talrige byhistoriske tidsskrifter, som siden 1970'erne blev genoplivet eller nygrundlagt, men antallet af undersøgelser, der er blevet offentliggjort, og mængden af temaer, der er behandlet, er dog så stort, at der blandt dem også findes mange arbejder med et videre perspektiv.¹⁴ De findes især inden for temaerne arbejderbevægelse, urbanisering og industrialisering, men også i undersøgelser af den middelalderlige bys økonomiske forhold.

Efter den politiske omvæltning i 1989 opløstes de kommissioner til udforskning af arbejderbevægelsen, der fandtes inden for de lokale partiorganisationer. På grund af de talrige personalemæssige ændringer i byernes arkiver og kulturinstitutioner gik den byhistoriske forskning så at sige helt i stå. Der fandtes ikke organisationer og næppe heller personer eller tilstrækkelige økonomiske midler til at videreføre de byhistoriske tidsskrifter. Mange indstillede udgivelsen omkring 1990. Endnu i 1993 er situationen for den byhistoriske forskning i de fem nye forbundslande kun lidt forbedret. Den langsomme økonomiske konsolidering fører kun lidt efter lidt til nye initiativer inden for den byhistoriske forskning på universiteterne, byarkiverne og bymuseerne.

Ukoordineret mangfoldighed

Sammenfattende kan det for den samlede Forbundsrepublik fastslås, at der ikke findes nogen ensartet forskning i byhistorie med fælles mål, temaer og problemstillinger. Lige så lidt findes der en central organisation for hele Tyskland, som kan fremme den byhistoriske forskning, idet kultur- og forskningspolitik og dermed også den historiske forskning er et anliggende alene for de enkelte forbundslande. Hertil kommer, at der i byhistorien ikke anvendes særlige metoder, og at den ikke har sin egen forskningsprofil. Den mangler klare konturer, fordi den er knyttet så stærkt til nabodiscipliner og tillige er stærkt påvirket af dem.

Netop denne mangfoldighed af discipliner og temaer inden for den byhistoriske forskning gør den så velegnet til strukturhistoriske undersøgelser, thi inden for den genfindes næsten alle former og varianter i udviklingen af menneskeligt samliv. Selvom der i Tyskland siden midten af 1980'erne ikke er gennemført større projekter inden for byhistorien, så har den almene interesse for lokal- og dermed byhistorie taget stærkt til. Det har forskellige årsager. En af dem er vel en søgen efter identitet og tryghed i industrisamfundet, der bliver stadig mere anonymt. En anden er en mere kritisk bevidsthed om éns egen herkomst og fortid.

I løbet af de sidste tyve år er der udkommet en mangfoldighed af enkeltbyers historie, som er af forskellig kvalitet og skrevet af såvel amatører som faghistorikere. Også i meget små byer er der grundlagt historiske foreninger, der arrangerer byvandring og foredrag og har udforskningen af byens historie som mål. Det kunne være et mål for fremtidige projekter at føre disse lokale initiativer sammen med byhistorikere på institutter og universiteter for at formulere fælles problemstillinger og an-

stille sammenligninger – også på internationalt plan.

Noter

1. Jf. for det følgende Jürgen Reulecke: *Moderne Stadtgeschichtsforschung in der Bundesrepublik Deutschland, Moderne Stadtgeschichtsforschung in Europa, USA und Japan. Ein Handbuch*, red. Christian Engeli og Horst Matzerath, Stuttgart m.fl.st. 1989, s. 21–36, her s. 28. En bibliografi med de vigtigste udgivelser vedrørende byhistorie findes i dette værk s. 247–266. Med hensyn til den byhistoriske forsknings situation og opgaver, se også Christian Engeli og Horst Matzerath, red.: *Probleme der Stadtgeschichtsforschung. Materialien zu einem Kolloquium des Deutschen Instituts für Urbanistik am 29. und 30. April 1980*, Berlin 1981.
2. Senest for årene 1979–86, udarbejdet af Wilfried Ehbrecht m.fl., *Blätter für Deutsche Landesgeschichte* 123, 1987, s. 299–604.
3. Heinz-Karl Junk: *Das Institut für vergleichende Städtegeschichte zu Münster, Siedlungsforschung* 3, 1986, s. 235–256.
4. Heinz Stooß: *Deutscher Städteatlas in Verbindung mit dem Westfälischen Städteatlas, Sonderforschungsbereich 164. Vergleichende geschichtliche Städteforschung. Annotierte Gesamtbibliographie 1976–1988*, Münster 1989, s. 3–15.
5. Her findes også de enkelte projektbeskrivelser. Jf. *Sonderforschungsbereich 164* (se note 4).
6. Hans Schultheiss: *Die Arbeitsgemeinschaft Die alte Stadt e.V. Aufgabenfelder und Zielstellungen, Jahrbuch für historische Forschung* 1988, s. 33–38.
7. Jf. Reulecke: *Moderne Stadtgeschichte* (se note 1).
8. Adelheid von Saldern: *Die Stadt in der Zeitgeschichte. Überlegungen zur neueren Lokalgeschichtsforschung, Die alte Stadt* 18, 1991, s. 127–153.
9. Jf. oversigt af Otto Borst: *Historische Stadtforschung 1980–1990. Ein Literaturbericht, Die alte Stadt* 18, 1991, s. 198–211. Hertil også Wilhelm Ribhegge: *Neue Übersichtlichkeit? Arbeiten zur Stadt- und Regionalgeschichte, sst.*, s. 212–217.
10. Jfr. Hannes Heer og Volker Ulrich, red.: *Geschichte entdecken. Erfahrungen und Projekte der neuen Geschichtsbewegung*, Reinbek 1985.
11. Alfred Georg Frei: *Geschichtswerkstätten*,

- Geschichte entdecken* (se note 10) s. 400–404.
12. G. Braun, M. Heider, H. Schwenger: Deutsche Demokratische Republik, *Moderne Stadtgeschichtsforschung* (se note 1), s. 279–302.
  13. Peter Köppen: Zur Entwicklung der Regionalgeschichtsschreibung in der Deutschen Demokratischen Republik, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock. Gesellschaftswissenschaftliches Reihe* 33, Heft 8, 1984, s. 20–26.
  14. Et overblik over østtyske byhistoriske tidsskrifter giver Braun, Heider, Schwenger: Deutsche Demokratische Republik (se note 12), s. 284–286.